

СИЛИСТРЕНСКАТА „МИСЪЛ“ ПРЕДИ СТО ГОДИНИ

МАРИЯ МИТЕВА, СЛАВЧО ИВАНОВ

В първото десетилетие след Освобождението у нас излизат в различни градове редица литературни списания, сред които свое, макар и скромно място, заема силистренската „Мисъл“. Тя няма авторитетни сътрудници, в нея не срещаме големи имена на известни автори. Но с литературнокритическите студии за Вазов или с преводите на руски и европейски писатели списанието запълва една чувствителна празнина в литературния живот. Когато през 1884—1885 г. Вазовите „Наука“ и „Зора“ спират своя живот, а Периодичното списание на Българското книжовно дружество излиза твърде нередовно, преследвайки академични цели като трибуна на научното филологическо познание, от 12 август 1886 г. силистренският пощенски чиновник Иван Добрев започва да издава списание, което има амбицията да осъществява „целите и задачите в полето на българската литература, съобразно с новите стремления на обществото... като стои далече от партизанските страсти“. Разбира се, дванадесетте книжки на списанието, подготвяни предимно от редактора Добрев, не са в състояние докрай да осъществят такава огромна задача: в епохата непосредствено след Съединението да разпространяват „добър естетически вкус“. Във времето, когато се градят основите на новата ни национална култура, то може да даде само подтиси за нашето естетическо съзряване, утвърждавайки реалистичната, демократичната и хуманистичната линия на бъдещето ни литературно развитие — главно чрез образци от руската и европейските литератури. Такава огромна задача сигурно не би се оказала толкова тежка, ако в него биха били привлечени известни писатели. Програмата цел едно периодично издание да съдействува чрез ролеите от него страници с мисли и идеи за европеизиране, за изравняване с ръста на европейските литератури, не е била осъществена докрай дори от авторитетната „Мисъл“ на д-р Кръстев, започнала да излиза пет години след силистренската. Списанието със 17 години живот! Затова достойнствата на Добревата „Мисъл“ могат да се видят преди всичко, ако се оценят пионерските му усилия да предложи някакъв нов път за развитието на българската литература като отражение на социалния и духовния живот на народна ни непосредствено след Освобождението.

Ентузиазираният да издава литературно списание силистренец Иван Добрев (починал, преди да навърши 28 години) едва ли е очаквал да получи художествено произведение от някой популярен български писател. Той знае, че „златният век“ за неговото издание едва ли някога ще дойде, та да изплаща хонорари на свои сътрудници. Съзнавайки, че списанието му няма право да претендира за значими оригинални произведения, Добрев преценява, че със своята „Мисъл“ пак ще може да изгражда естетически вкус — главно като дава пресвек на „думите и мислите“ на руски и западни автори, които покриват представите му за художествено изящество. Именно тия автори — сред тях Шекспир, Байрон, Гьоте, Шилер, от руските Пушкин или Лермонтов — ще предложат на българския читател и писател „поне две прави мисли“. Става ясно, че Ив. Добрев ратува за раздвижване на духовния живот след Освобождението, за обновление което да ни помогне да превъзмогваме закъснението, да догонваме руските и европейските култури — и с литература, и с театър. За осъществяването на такава задача е нужен стрес, трябва идеи и нови мисли. И редакторът — ентузиаст находчиво, интригуващо, целенасочено формулира заглавието на списанието си — „Мисъл“. Известно е, че „с“ или „без“ промени във формулировката след д-р Кръстевата „Мисъл“ излизат много литературни издания като „Родна мисъл“ (1921—1924), „Мисъл“ (1929—1933), „Мисъл“ (1936), „Мисъл и воля“ (1930—1935), „Литературна мисъл“. Добрев и издателят П. Л. Арнаудов правят всичко възможно списанието да се разпространява в цяла България. Още в първата книжка редакторът говори, че нашата литература може и трябва да се развива по своите закони, т. е. българският пи-

сател" не трябва сяко да подражава на чуждите образци, а творчески да усвоява художествения опит на по-напредналите от нас народи, да утвърждава националната ни самобитност. Това той подчертава и в уводните бележки за характера на списанието, и в първата си статия — за Шекспировите сонети. И ако „Мисъл“ има водеща мисъл, към която да се стреми неотклонно, тя е за националната специфика на литературата. Както пише и Ив. Сарандев в „Периодика и литература“ (1985), силистренското издание говори за европеизиране на българската литература преди „Мисъл“ на д-р Кръстев; за европеизиране, което да не измени на Добревата аксиома: „Литературата се развива органически и не търпи върху себе си натиск.“

В „Мисъл“ не срещаме нито случайни чужди автори, нито посредствени произведения от тях (може би с изключение на поетите Колцов и Добролюбов). Подборът наистина е безупречен: Пушкин, Лермонтов, Гьоте, Байрон, Шилер, Шекспир. . . П. Н. Даскалов от Разградско (автор на две стихосбирки) съвсем не е от случайните преводачи. Той дебютира в „Мисъл“ с „Нощна песен на странника“ от Гьоте, а в кн. 9 и 10 отново продължава с преводи на немския поет. След превода на дяло Славейков (върху базата на Лермонтовия), „нощната“ Гьотева песен, вдъхновила автора на „Ни лък не дъхва над полени“, за първи път е преведена от Даскалов в „Мисъл“. Този превод е сред най-хубавото по страниците на списанието:

Стръмните планини / спят в нощна тъма,
тихите долини / пълни са с мъгла.
В полето ѝ горещо, / лист не трепти. . .
Постои малко нешо, / ще поспиш и ти.

В „Мисъл“ са преведени творби на поети като Пушкин („Цигани“ — седем години преди Ал. Константинов), „Еврейски мелодии“ от Байрон, доста Гьотеви произведения — все от П. Даскалов и порядко от Аичев. От тях или от Добрев има и статии за Пушкин, Байрон, Шекспир, представяни не само по повод годишнини от рождението им. Пак в „Мисъл“ е намерил най-напред мястото си преводът на един разказ от Едгар По — „Маската на червената смърт — Червенуша“. Това е единственото белетристично произведение от нужд автор, публикувано в списанието. Което не е случайно! Редакторът решава да предизвика интерес към малко известния тогава у нас американски писател, към неговата новаторска проза. (Е. По е станал популярен за българския читател като поет или като белетрист едва през 1919—1925 г., благодарение на талантливия ни преводач Георги Михайлов.) „Слово о полку Игореве“ също е представено на читателя, и то с черковнославянски шрифт, с желанието да се усети по-добре непосредствената красота на това уникално произведение, намерило творческо отражение в творби на Пушкин, по-късно при Блок и Шолохов. С преподите на западноевропейска, световна и руска класика Добрев желае да подкаже пътища за развитието на нашата литература като съвременно и дълбоко национално изображение на българския живот, за насочването ѝ към истините в човешкото битие и психика — както е при Пушкин, при Шекспир, при други творци. За английския поет и драматург Добрев например казва: „ . . . В една неговата фраза има повече истини, отколкото в сноп вестници“.

С художествената част на списанието не се осъществяват, а само се маркират идеите от предначертаната му програма като литературно издание — да буди размисли за бъдещото развитие на нашето словесно изкуство. Изпълнение на тая идея са също преведените пак от руски автори или пък препреведени отново от руски език западноевропейски класици. Към тях отнасяме малката статия на Добрев за 150-те Шекспирови сонета (повечето от тях са поместени в девет книжки!), статията на Фр. Шилер „Театърът като нравствено учреждение“ и откъсът от книгата на същия немски професор по история „История на отпадането на нидерландците от испанско владичество“, която редакторът отпечата като самостоятелно издание през 1887 г.

Ив. Добрев не е имал специална литературна школовка. Макар да е завършил VII клас, той упорито се занимава с критика и с литературата ни от Възраждането. Смятаме дори, че за тоя постоянен раздел на „Мисъл“ самоукният критик не е чувствувал нужда от друга, външна намеса на сътрудници. Макар и понякога маркирани с инициали, с цифрата 5 (Д — петата буква от азбуката), и ли дори неподписани, статиите и рецензиите за български автори и издания са все от Добрев. Можем да твърдим, че те и днес не са изгубили от своята стойност като документи за една сложна и противоречива епоха, в която се телерират различни възгледи за наследството и за текущите процеси в литературния живот, отнасящи се предимно до естетическото му съзряване посредством Вазовата поезия.

Оригиналната продукция е крайно бедна — представена е от две стихотворения, два откъса от поеве и от една драма в стихове. Авторът на едното стихотворение е анонимен, а другото е подписано с инициал А. То представлява монолог-изповед на лирическия герой, декларация на драматичното му раз-

двоене, на болката от потъпканите идеали и загубената вяра. Трагично звучи констатацията, че „с позор ще падне“ той в борбата между хладната мисъл и чувството, без да постигне вътрешна хармония — „тази стара песен невъзможна.“ Противопоставянето на душевната цялостност в миналото и раздвоеността на личността в настоящето издава подтиците за написване на стихотворението — разочарование от след-освобожденската действителност, от потъпканите възрожденски идеали, от грубия практицизъм и егизъм. Но за съжаление авторът не владее стихотворната техника, не познава силата и многозначността на словото, не съумява да постигне хармония между мисъл и чувство, дума и образ. Поради това стихотворението е само документ, и то исторически, а не постически, за настроенята на честната българска интелгенция през втората половина на 80-те години, когато „нов кумир замени идеали и разчетът владей — не духът“.

В анонимната повест „Изгубени очи“ се поставя проблемът за трудностите, които срещат бедните хора в стремежа си към по-високо образование, проблем, разработен във възрожденската ни литература от Васил Друмев в повестта „Ученик и благодетели“. Вероятно неизвестният автор е имал амбицията да създаде критико-реалистична социална повест, но доколко е успял, не можем да съдим от двата поместени откъса.

Драмата в стихове „Шишман Мокри“ от редактора Иван Добрев е със сюжет из историята на средновековна България. Главни герои са боляринът Шишман Мокри и синовете му Давид, Мойсей, Арон и Самуил, но наред с тях в драматичното действие вземат участие многобройни персонажи от различни социални прослойки. В историческия конфликт е вплетена и любовна интрига по Шекспиров маниер, която довежда до полудяване една от героините. В действието преобладават масовите сцени — бунтове, кръвопролития, сражения, в едно от които загива главният герой. И с това драмата завършва.

В изграждането на драмата личи намерението на автора чрез историческото минало да постави някои актуални и общочовешки проблеми: за властта и насилието, за личността и народа, за любовта и смъртта. Но замисълът не е художествено реализиран. Влиянието на Шекспир е външно, творчески непреосмислено и довежда до неумело подражателство. Дългите монолози са лишени от драматизъм, не допринасят за психологическата мотивировка на постъпките, забавят действието. Речта на героите не е типична за средата, в която живеят и не изяснява характерите им. Социалните характеристики са повърхностни и неточни.

От беглия преглед на оригиналната литературна продукция, поместена в списание „Мисъл“, можем да достигнем до извода, че чрез нея редакцията не успява да реализира благородните си цели да съдейства за формирането на по-добър естетически вкус у читателите. Но в рецензията за книги от български автори личи висока зискателност, предявяват се значими естетически критерии. В отзив за драмата на Ив. Р. Зринов „Милан, сръбският крал и любезния му министър Гарашанин“ откриваме следната унищожителна оценка: „За „Милана“ на г. Зринова да се говори като за комедия или даже като за позорниц на игра е възможно толкоз, кодкото и за смехуриите на безпечните хамали“ (кн. I). Но тази оценка не произтича от конкретен анализ, а е извод от предхождащи я общи разсъждения за дейците на литературата, които се делят на две групи: хора, които казват истината, и хора, които „гъделичкаят вкуса на читателите“, „драскачи“, които са „истинска чума“ за литературата. Вероятно в драмата „Милан“ авторът на рецензията е открил разминаване с истината, нездрав вкус, отгук — отричането ѝ. Ние имаме основание да приемем на доверие критичния отзив на списание „Мисъл“, защото тази отречена драма не оставя никакви следи в развитието на българската литература.

Не по-малко критична е и рецензията за романа „Жертви на предрасъдъка“ от А. П. Горанов (кн. I, с. 17). Авторът ѝ внимателно изследва произведението и открива несъвършенствата му — липса на простота в изказа на „мислите с живото слово“, отегчителна разточителност в описанията и разсъжденията, неправдивост на човешките характери. Но най-големият недостатък на романа е неумението на автора да превърне жизнените факти в художествени, да ги организира в здраво сюжетно-композиционно единство, да знаеш фактите и да ги сглобиш в роман, са две различни неща“. Категоричният извод е, че „Жертви на предрасъдъка“ не е художествено произведение и затова „Голяма милост ще стори г. Горанов, ако не ни натовари с още една такава мъка.“

От двете рецензии вече можем да направим някои частични изводи за естетическите позиции на редакцията, макар че за цялостна стройна естетика и дума не може да става. За редактора и неговите трудници мисленето на Белински е истина от висша инстанция. По неговия пример те ратуват за реалистична литература, пропита от обществено значима мисъл-идея, за изясня простота на художествената форма. Но явно е, че им липсва по-задълбочена литературоведска подготовка, научна терминология, методология в подхода към литературните явления. Тези недостатъци ще открием и в двете най-значителни лите-

ратурно-критически статии с проблемен характер: „Грите полюса на българската литература“ и „Иван Вазов и неговите стихотворения“. Като прави преглед на периодичния печат, авторът на статията „Грите полюса на българската литература“ изказва мнение, че поместваните там материали са „само вестникарска, така да се рече, политическа литература“, която е полезна за развитието на обществото, но не и литература, в която „да се прояви духът, характерът, наклонностите — с една дума, всичкият душевен, вършен мир на българския народ, не литература, която да послужи като път, по който да може някога да се достигне до онова място, което се казва „съвършенство“ на човека“. (кн. 6, с. 141) Като излиза от тази предпоставка, авторът дели литературата на количествена и качествена, на публицистична и изпяна, а нейните създатели — на тълкуватели, проповедници и художници. Поставя си задачата да проследи развитието на българската литература и за тази цел сравнява творчеството на Раковски, Каравелов и Вазов. Като се спира върху „Горски пътник“, той определя Раковски като тълкувател на историята, чиито стихове обаче са „груби, неодялани, тежки“. В сравнение с тях стиховете на Каравелов са леки, „пълни със смисъл, тук-там даже и не без огни“; но и Каравелов не се издига до нивото на художника, а е само проповедник, насочващ погледа на читателите си към съвременността. А „Вазов е началото, указателният пръст, който пръв се изпречи пред нашите очи явно, тържествено самоуверено и ни показа силата, която може да има в българската реч“. Вазов е характеризираан като художник, при който формата се слива с мисълта. Като свържем това твърдение с предхождащата го в статията постановка, че „ние нямаме литература“, ще установим колко високо е мнението на литературния критик за Вазов, без когото „Българската литература би била човек без сърце“.

От съвременна гледна точка статията „Грите полюса на българската литература“ няма стойност. Но тя е интересна като ранен опит да се класифицират различните художествени типове върху материал от българската литература. Ценна е и с утвърждаването на Вазов, към чието творчество редакцията на „Мисъл“ има пиетет, и на когото е посветена втората литературно-критическа статия „Иван Вазов и неговите стихотворения“, помествана в кн. 2, 3, 4, 5 и 9 на списанието. Анонимният автор на статията има за цел „да проследи развитието на неговия (на Вазов) талант съгъвка по съгъвка, като започне от „Припорец и гусла“, та до „Поля и гори“, защото е забелязал нещо тревожно в творческото му развитие, установил е отслабване на таланта му и се захваща за перото, за да помогне. Той разглежда Вазовите стихосбирки в хронологическа последователност, цитира почти изцяло цели творби и ги коментира. Този подход му пречи да достигне до задълбочени изводи и обобщения, довежда до противоречия в оценките. Но въпреки липсата на методология и литературоведска терминология, авторът в общи линии съумява да оцени Вазовите стихотворения, да открие слабостите и достойнствата им. Като цяло отрича стихосбирката „Майска китка“, твърдейки, че тя е „най-голямото Вазово заблуждение“, отхвърля „Италия“, защото според него там са поместени „не Вазови работи.“ Но се задоволява само с отрицанието, публицистичната декларация, без да мотивира аналитично преценките си. И по-нататък при разглеждането на конкретни стихотворения критикът най-често прибегва до констатации по външни сходства между отделни мотиви или влияния, дошли от Раковски, Каравелов, Ботев и народната песен. Това му дава основание да обвини Вазов в „калпаво подражателство“, да провъзгласи, че „стиховете му са всичко, но не и поезия в пълното и най-възвишеното значение на тази дума“; а „Припорец и гусла“ е само „летопис на епохата, написан в стихове“. Най-парадоксалното обвинение е, че Вазов не пише по вдъхновение, а е и „служил ел на разсъдъка, който е машеха в делото на поезията“ и че, „увлечен от тъгите и радостите на народа, по-плитко е давал ухо на живата реч.“ Основания за тези си твърдения критикът черпи от наблюдения върху някои Вазови стихотворения, които действително не са сред най-доброто от поезията му, които не издържат проверката на времето и днес вече са забравени. Именно те пораждат тревогата на критика и негативните му оценки, а не никакъв стремеж да се приобщи към всеобщото очерняне на поета. Затова в интерес на истината критикът признава, че „в редица случаи талантът взема връх над изкуствеността“, че някои Вазови песни се смятат за Ботеви — а това е най-високата оценка, която може да им се даде, защото „Ботев е гений, който няма начало, няма конец“. Тези верни изводи са признание за безспорния поетически талант на Вазов, начало на верния, непартизански подход при оценката на творчеството му. Те подхранват вярата на критика, че въпреки умората, линеемето и упадъка, талантът на поета ще възкръсне, защото „истинските таланти не умират“. И поради това той не определя мястото на Вазов в нашата литература, защото „той е жив, защото още не е съвсем стар, защото от него се пак може да се очаква нещо...“ (кн. 3, с. 66). Залог за това очакване са постигнатията му в „Припорец и гусла“, където „ще видите в миниатюр всички-те стремления на тогавашната българска емиграция, всичките й понятия, всичките й средства за постигане великата цел за освобождението на отечеството...“ Като първо Вазово стихотворение се определя „Но-

вонагласената гусла" — една концепция, напълно съзвучна със съвременното интерпретиране на творбата като програмно стихотворение, в което поетът афишира разбирането си за поетически дълг и дава свещен обет да служи на Родината и на свободата. Обет, на който остава верен до края на живота си. С пълно основание неизвестният критик обобщава в кн. 5 на „Мисъл“: „Свободата — това е алфата и омегата на всички стихотворения в „Пряпорец и гусла“, това е в тях и причина, и цел, и подбуждания, и вдъхновения, и всичко.“ Чрез коментар на отделни стихотворения („Новонагласената гусла“, „Радецки“, „1875“) критикът ни убеждава в художествената правдивост на Вазовите творби, „в които истината тъй ясно, тъй светло блести, в които талантът тъй силно дава да се разбере, че той е още в силата си.“ Тази художествена правдивост е характерна и за „Тъгите на България“, израз на „неудържимото негодувание към плоските хитрувания на турската дипломатия“, което „се е стремил да излезе, да се слее в каква да е форма, само и само да не тегне на гърдите на поета“ (кн. 5). Тук, продължава критикът, „клокочещата мисъл, възникнала без никакви търсения, търси и си намира съответстваща форма“. Тези верни наблюдения и констатации са доказателство за здравия синтез между мисъл и чувство, съдържание и форма в поезията на Вазов — едно от безспорните ѝ достойнства. Верно е доловено и чувството на болка и тъга, исторически обусловено, органически слято с гнева и негодуванието от европейската дипломатия, възбуждени в стиховете като „екстракти от чувствата на тогавашното българско общество“, защото сърцето на поета тупти със сърцето на българския народ. На тази мисъл критикът е наведен и от популярността на Вазовите стихове, от превръщането им в народни песни — „а това едно доказва (при всичките подражания, изкуствености и пр., и пр.), че Вазов е живял (в известни моменти) с живота на народа и в първите си произведения той е бил едва ли не отглас на чувствата на тоя народ, струна, по която той — народът — е пригласял на своите минутни радости или скърби. . .“ (кн. 4). Такъв извод е неточен и едностранчив — той изключва личното пристрастие, авторската позиция, която е залог за искреността и силата на емоционалното въздействие. Но в продължението от книжка пета критикът допълва и доуточнява констатацията си, твърдейки, че „авторската личност се явява на всяка крачка, във всеки стих. . .“

Приключвайки с анализа на „Пряпорец и гусла“, критикът прави следното обобщение: „Ако „Пряпорец и гусла“ беше рабско стенение, рабско проклевание и пр., „Избавлението“ е рабска радост, рабски „сълзи от радост“ (кн. 9, с. 213). За съжаление при разглеждане на стихосбирката „Избавление“ авторът на статията се спира предимно върху стихотворенията, посветени на Царя освободител, на княз Николай Николаевич, и почти изцяло ги цитира, за да изрази възхищението си от учението на поета чрез словото да извайва образи-паметници, несрутими от никакви векове. Одаистичният тон, повелителните интонации според критика са подвластни само на „пълномощниците с власт да свързват и развързват“ чрез стихове, които всеки може да нарече „звукове“, които „можеше да изстрада и създаде само Вазов“. Затова той е „м ъ л к о м и з б р а н н а р о д е н п е в е ц“. Какво по-голямо признание за един поет от това, приживе да бъде наречен народен певец, пълномощник на своя народ, слял сърцето си със сърцето на България!

Истинската стойност на тази положителна оценка за Вазовата поезия можем да определим, като направим кратък преглед на критичните бележки, поместени в други списания и вестници. Прави впечатление, че следосвобожденската литературна критика е индиферентна към Вазов, което дълбоко го огорчава. Но след излизането на „Гусла“, и особено след „Поля и гори“ положението се променя, страстите се развихрят. Появяват се порой язвителни и в по-голямата си част несъстоятелни рецензии и бележки, породени от извънлитературни съображения, от политическата конюнктура. П. Р. Славейков, Иван Славейков, Захари Стоянов, П. Пешев, Ив. Пеев-Плачков — всички хулят и отричат Вазов, заслепени от политическите борби и страсти. В негово лице те не виждат поета, а политическия противник и с всички средства се стремят да го очернят и унижат. Какви ли грехове не му приписват: липса на талант, плагиатство, непознаване на националноосвободителното движение, което пресъздавал невярно, липса на историческа достоверност или пък прекалена документираност и пр., и пр. Критиците изхождат от хетерогенни разбирания, общите теоретически разсъждения им служат като параван за прикриване на критическа безпомощност или на тенденциозни, нелитературни домогвания. Затова критическите им отзиви имат характера на публицистични декларации, написани са във фейлтоген стил, като пасквили за неудобната личност.

Сред тази безпринципна, безпардонна, необективна критика постановките на силистренската „Мисъл“ за Вазов правят впечатление със стремежа към трезвост и обективност, с опита да се разгледа литературата като процес, движен не само от обществения живот, но и от вътрешни закономерности: литературната традиция, естетическите търсения на епохата, таланта на писателя, художествения му светоглед. Но най-голямата заслуга на сп. „Мисъл“ към българската литература е, че в период на политически борби-

кания то открива и утвърждава таланта на Вазов, дава ярка насоченост на литературнокритическата мисъл за творчеството му. И днес когато четем оценките за Вазов, нека долавяме в тях и гласа на неизвестния критик от силистренската „Мисъл“, който пръв нарича поета „пълномощник на своя народ“, „мъжком избран народен певец. . . слял сърцето си със сърцето на България“, показал силата на българската реч.

Предлагайки на тогавашния читател истини и „прави мисли“ от съкровищницата на чуждите литератури, с размислите за крупните явления—звезди на нашето Възраждане, с амбициите да издирва творчеството на народния гений — фолклора — „Мисъл“, макар и провинциално литературно списание, също съдейства за ориентирането на нашите следосвобожденски писатели към демократичните и хуманистичните завоевания на възрожденците, като ги насочва и към най-прогресивните художествени завоевания на руската и на западноевропейските литератури.